

**Ганна Корж,**  
аспірантка Харківського національного  
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

## ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ДУХОВНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ В ХРИСТИАНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Розглядається історична пам'ять як духовна актуалізація історичного часу у його загальнолюдському та особистісному вимірах, як джерело вічних смислів та історичної суверенності народу.

**Ключові слова:** історична пам'ять, історичний час, християнство, сакральне, політична метатеорія.

Значущість проблеми історичної пам'яті посилюється внаслідок пошуку суспільством національної та міжконфесійної злагоди. Хвороби державно-політичного організму, складність і неоднозначність суспільного буття загострюють проблему пошуку ціннісних орієнтацій багатонаціональної української спільноти. Сучасна Україна як частина єдиного, розгорнутого в соціокультурному просторі світу має свій історичний характер, свою систему традицій, своє становлення і розвиток, долю і призначення. В складних соціально-політичних та культурних умовах створення цілісної системи духовних пріоритетів суспільства, яка працювала б на консолідацію, на суспільну солідарність, вимагає встановлення міжнаціональної та міжконфесійної злагоди.

Релігія поряд з історичною пам'яттю народу, мовою, традиціями є потужним джерелом спільної національної свідомості. Історичний досвід вказує на важливість осмислення історичної пам'яті та релігійної духовності як джерел вічних смислів, невмирущого джерела життя, з якого кожне покоління черпає те, чим воно може скористатися за навколишніх історичних умов<sup>1</sup>.

Враховуючи різноманітність визначень історичної пам'яті, зазначимо, що це цілісний соціокультурний феномен, який поєднує суб'єктивні й об'єктивні чинники розвитку суспільства, охоплює накопичений досвід роду, племені, етносу, нації, народу та виявляє себе у всіх сферах духовно-культурного буття нації.

Під тиском глобалізаційних процесів, загрозливого прагматизму та раціоналізму виникає спокуса звести історичну пам'ять виключно до національної, розуміти її лише як спосіб конструювання колективних уявлень про минуле та національної ідентичності. Звичайно, історична пам'ять не вигадується теоретиками, не запозичується з чужої історії та культури, вона є продуктом історичного досвіду народу.

Можна погодитися з поглядом Ю. Зерній, яка пропонує уявляти колективну пам'ять, що складається з історії регіону, етнічної групи або релігійної общини та може органічно вписуватися до наративу національної пам'яті, а саме вона, своєю чергою, може бути вміщеною до ширшого контексту цивілізаційного розвитку<sup>2</sup>. Отже, при подібному підході пам'ять народу не зводиться

ся лише до національної; пам'ять релігійна як пам'ять сакральна, що зачіпає глибинні й сокровенні пласти свідомості, концентрує культурно-історичний досвід, стає найважливішою складовою історичної пам'яті сучасної громадянської спільноти. Історична пам'ять як прояв духу народу розкривається, за висловом С. Кримського, всією історією нації: від її генези як етнічного явища – до формування політичної спільноти громадянського суспільства<sup>3</sup>.

До осмислення феномену пам'яті зверталися мислителі античної епохи. Платон розглядав пам'ять крізь призму гносеології. Він вважав, що в пам'яті зберігаються форми або шаблони ідей, сутності, які душа знала раніше. "Пізнання є пригадування безсмертної душі про те, що вона колись бачила"<sup>4</sup>. Аристотель провів аналіз пам'яті в праці "Про пам'ять і пригадування". Пам'ять визначалася ним як повернення того знання, яке вже було. Аристотель вважав, що об'єктом пам'яті є минуле, і пов'язував її з почуттями та уявою<sup>5</sup>. Проте в період античності інтерес до природи і характеру пам'яті обмежувався в основному рамками індивідуальної пам'яті.

В епоху Середньовіччя пам'ять досліджується Августином Аврелієм Блаженним, Ібн-Сіною Авіценною, Ібн-Рушдом Аверроесом, Р. Беконом. Пам'ять розглядається в контексті релігійного світогляду (монотеїзм), відбувається історіоризація пам'яті, вона пов'язується не тільки з індивідуальною свідомістю і самоідентифікацією людини, а і з сакральним часом й історією. У сучасній філософії проблематика співвідношення історичної, колективної і соціальної пам'яті знайшла відображення у працях П. Рікера, Ф. Йейтс, Ф. Арієса, М. Еліаде, М. Блока. На основі міждисциплінарного компаративного аналізу розглядає християнську концепцію пам'яті й забуття Л. Стародубцева.

Мета статті – з'ясувати взаємозв'язок історичної пам'яті та історичного часу в християнській культурі, продемонструвати сакральність історичної пам'яті як джерела вічних смислів та історичної суверенності народу.

Сучасний соціокультурний простір постає в нових, здебільшого несподіваних вимірах. Цю ситуацію влучно характеризує С. Кримський: "Нині історія постає об'ємно, тобто не в одновимірному будівництві майбутнього, а в одночасній актуалізації минулого й теперішнього досвіду"<sup>6</sup>. Відкриває історичний час, об'єднує минуле, сьогодення й майбутнє християнство.

В християнстві тематика пам'яті тісно пов'язана з усвідомленням часу, співвідношенням часу й вічності, онтологічним статусу минулого й майбутнього, проблемою людини та пошуками нею сенсу історії. Християнство прагне об'єднати час й вічність, співвіднести історію та її зміст, зв'язати існування й сутність. Цінністю оголошується лише те, що зберігається в історії, тяжіє до Божої особи як гаранта безперечності, абсолютності, незнищеності. На думку С. Кримського, навіть поза релігійним забарвленням, у контексті сучасності таке розуміння історії з погляду вічності зберігає свою актуальність<sup>7</sup>.

Християнський теологічний час має моральне значення й сенс, об'єднує початок і кінець, які підпорядковані меті вічності. Смысл історії й сенс людського існування співвіднесені з буттям як формою часу. Вертикаль вічності важливіша від горизонталі часу, але ці лінії перетинаються в душі людини. В центрі хреста й у центрі всіх часів знаходиться Ісус Христос, саме він є об'єктом ідентифікації кожного християнина. Те, що відбулося з Ісусом, від-

бувається через виконання християнських обрядів і дотримання церковних свят з кожною людиною. Отже, відповідальність за результат історії, який залежить від морального наповнення часу, лежить на людині. Саме людина є центром історії та джерелом смислу.

Відомий німецький історик-теоретик Райнгарт Козеллек в теорії часових пластів виділяє християнський час в окремих “трансцендентальний” часовий пласт, який виходить за межі поколінь, оскільки охоплює набутки досвіду, властивого різночасовому існуванню поколінь і є базовим для суспільства: релігійні або метафізичні істини, котрі ґрунтуються на фундаментальних висловах, що зазнають постійних модифікацій протягом тисячоліть, однак завжди можуть бути активовані пам’яттю – навіть попри ту обставину, що не всі люди поділяють їх<sup>8</sup>.

Центральною фігурою для розуміння сутнісних засад часу, пам’яті, середньовічного бачення історії є Августин Блаженний. Для нього історія у вищому сенсі – витвір Бога. Августин першим здійснює постановку про час як час історичний. Але “історія”, історичний час лише короткий відрізок між двома “вічностями” – створенням світу Богом і “тисячолітнім” царством Божим на землі. Отже, історичний час – це “історія спасіння”.

Августин у праці “Сповідь”, книгах X і XI зв’язує аналіз пам’яті з вивченням часу. Августин задає питання: “Що таке час?”. Він має сумнів, що “хто ж навіть у думці зможе ясно збагнути це поняття, щоб згодом передати його словами”. Саме Бог створює час, приводить його в рух, сам залишаючись у вічності. “Ти, всемогутній Бог, який створив Всесвіт і володієш ним, – пише Августин, – ...Ти творець усіх часів...Ти випереджаєш час...Ти випереджаєш минулі віки високою своєї вічності, завжди теперішньої. Твої літа не йдуть і не проходять, а наші йдуть і проходять, щоб прийшли всі ...ми маємо право сказати, що час “існує” хіба тільки тому, що він прямує в небуття”<sup>9</sup>. Отже, рух історичного часу детермінований проявом Божої волі, він наперед заданий й спрямований у вічність.

Августин пояснює такі засадничі категорії часу, як теперішнє, минуле, майбутнє: “Є три часи: теперішній минувшини, теперішній теперішності і теперішній майбутності. Ці три способи є в нашому дусі...Теперішність речей минулих – пам’ять...теперішність прийдещності – це сподівання”<sup>10</sup>. Отже, дійсна реальність притаманна лише теперішньому, минуле пов’язане з людською пам’яттю, майбутнє живе в сподіванні.

Як підкреслює П. Рікер, у Августина початковий і справжній досвід внутрішнього часу протистоїть по суті не публічному часу, часу поминання, а часу світу. Історичний час розуміється під кутом зору подібної антиномії, або він, швидше, створюється як третій час в місці з’єднання життєвого часу, так би мовити, феноменологічного часу і космологічного часу<sup>11</sup>. Тільки про минуле і про майбутнє ми говоримо, що вони довгі або короткі, що майбутнє коротшає, а минуле подовжується. Важливе те, що час є перехід, прохід, засвідчений рефлексією, що медитує: “...ми вимірюємо час не інакше, як тільки в ту мить, коли він проминає, бо ж вимірюємо його тим нашим уявленням, яке маємо про нього”<sup>12</sup>. І далі: “Ми вимірюємо час у ту хвилину, коли він проминає”<sup>13</sup>. Таким чином, на думку П. Рікера, *animus* (дух, душа. – Лат.) у Августина вважається місцем, в якому перебувають речі майбутні і речі минулі. Саме у внутрішньому просто-

пі душі або духу розігрується діалектика *distentio* (розтягувати, розширювати. – Лат.) і *intentio* (напружувати, підсилювати. – Лат.). *Distentio*, що розділяє три форми націленості сьогодення: сьогодення минулого, або пам'ять; сьогодення майбутнього, або очікування; сьогодення сьогодення, або увага, – це *distentio animi*. Воно означає невідповідність “я” самому собі. Якщо говорити точніше – і гостріше, – *distentio* не тільки пов'язане з душею, воно перебуває в душі<sup>14</sup>. Пам'ять осмислена Августином в рамках християнської аскези, метою якої є не розчинення в невимовній повноті Єдиного, а поєднання з трансцендентним і в той самий час глибоко особистісним християнським Богом.

Августин розрізняє внутрішню та зовнішню людину. Внутрішнє – це душа. Шлях від нижчого до вищого проходить через наше сприйняття себе як внутрішньої людини. Шлях до Бога пролягає всередині нас. Найвищу реальність дуже важко, навіть у певному сенсі неможливо, споглядати безпосередньо. Сила бачення не закладена в душу, душа має бути звернена в потрібний бік<sup>15</sup>. Пам'ять пов'язана з духом. “Слово “дух”, – зазначає Августин, – позначає саму пам'ять”<sup>16</sup>.

Концепція пам'яті Августина не має нічого спільного з минулим досвідом. Глибоко всередині нас існує неявне розуміння, яке ми маємо ретельно продумати, щоб надати йому явного й свідомого формулювання. Це є наша пам'ять (методія). На прикінцевому етапі пошуку себе – якщо пошук вивершується до кінця – душа віднаходить Бога. Коли ми приходимо до Бога, образ простору стає складним і багатобічним. Вхідження в пам'ять виводить мене за межі мене самого<sup>17</sup>.

Отже, час створений Богом, присутній в *animus* (душі, дусі) людини, там є пам'ять. Життя людини проходить на фоні всесвітньо-історичної драми – поступового повернення у вічність, людина переживає зустріч з нею, не виходячи із часу, історичний час та історична пам'ять мають сакральний характер.

У християнстві, так як і в інших світових релігіях, пам'ять про зв'язок з минулим увіковічують різноманітні церемонії. Християнство починається з єдиної послідовності історичних подій, центральною подією в цій послідовності є розп'яття. Християнство чить, що Божественне одкровення набирало історичної форми, що Господь втрутився в історію людства і що покликання справжнього християнина полягає в тому, щоб пам'ятати про це та увічнювати пам'ять про історію Божественного втручання<sup>18</sup>. Ці події відображені у Євангелії і переказані і репрезентовані в літургії. Літургія, молитва, сповідь, ритуал – це момент дотику до вічності, що вириває людину з часу. Отже, у культовій практиці християнської церкви пам'ять розглядається як “пам'ять вічна”, пам'ять перебування людини з Богом. Сакральність історичної пам'яті містить найважливіші характеристики суцього: онтологічно належить до вищого рівня реальності, гносеологічно – містить істинне знання, феноменологічно – надзвичайне, аксіологічно – абсолютне, імперативне, глибоко шановане.

У сучасних наукових та суспільних дискусіях на тему пам'яті досить рідко згадують її сакральний характер, відправним пунктом в цих суперечках найчастіше є політика, можна сказати, що дискурс пам'яті став політикою пам'яті. Якщо хтось і вказує на трансцендентальність історичної пам'яті, то його звинувачують в примордіалізмі та невідповідності подібних уявлень модерністським викликам сучасності.

З огляду на це досить плідною є теорія О. Слободяна, в якій історична пам'ять постає підґрунтям побудови нової політичної філософії. Український дослідник пропонує метаправову теорію, в якій політична метаправова реальність народжується із реальних зв'язків спільноти, її свободи та історичної пам'яті. Отже, історична пам'ять в цій теорії виступає не як засіб ідеологічного конструювання, а як "легітимний принцип права"<sup>19</sup>. Так автор в контексті прагматичного ідеалізму, етнорелігійної свідомості та історії, виходячи з ідеї античного "phronesis" (суспільного блага) і простуючи історичними шляхами соціальної традиційної незалежності та взаємовизначеності релігійної культури, права й політики в Західній Європі, намагається віднайти історично втрачену єдність Церкви, суспільства й держави. О. Слободян визначає історичну пам'ять як "синкретичний ідеалізм, поняттєве споглядання". Вчений вважає, що внутрішній, реальний світ людини не може зводитися до раціонального чи чуттєвого існування, третім елементом реалізму, або інтроверсії як процесу постає духовність як синонім Часу, його доцентровий Рух із минулого в сучасне, що постає духовним стрижнем особи та свідомістю надісторичності<sup>20</sup>. Традиція як динаміка інтроверсії є моральним часом і впорядковує історичну пам'ять. Морально-етичний час незалежний від локальних характеристик горизонтального простору. Онтологічний час передбачає універсальний Простір – надісторичність, надкультурність і надцивілізаційність<sup>21</sup>.

Традиції як форми інтеграції розуму й ментальності у свідомості є діахронічно апріорні. Час в цій теорії не є тільки раціональним, тому й не підпорядковується позитивності пізнання. Цілісність історичної пам'яті людини як інтеграція часу формує внутрішній (іманентний) принцип пізнання "не зашкодь". Рецепція й інтеграція часу прямують в інтроверсії до Істини, а не "персональної правди", до Цілого й цілісності пізнання, до єдності структури світу й екзистенції людини, феноменології та екзистенції, простору й часу у свободі руху до Бога.

Історична суверенність народу не відбувається без співпраці філософії права і теології права. Саме цієї мети правової дійсності як теології права не вистачає сьогодні українській правовій свідомості. Це – суттєва лакуна історичної пам'яті народу на духовному (теологія права) і культурному (філософія права) рівнях. Дослідник вважає, що проблеми етнічної традиції у політиці в Українській державі кінця ХХ – початку ХХІ століття виникли до певної міри стихійно. Це відбулося з огляду на тривалі політичні обмеження в релігії, культурі й економіці титульного етносу України та через свідомість у світлі правозахисного руху, який ґрунтується на ідеї суб'єктивного права. Історично у політично-правовій науці суб'єктивне право має джерелом право звичаєве, тобто етнічні цінності свідомості й поведінки, традицію. Народна традиція (суб'єктивне право) у формі норм звичаєвого права в політичному процесі сучасної світової спільноти визнається запорукою гідності й справедливості громадянина і вважається такою, що потребує парламентської ратифікації<sup>22</sup>. Отже, сучасний стан етнополітики не лише в Україні, а й у світі вимагає нових наукових парадигм.

Таким чином, релігійна свідомість як вертикальна ціннісна визначає певні аспекти духовного буття особистості та спільноти, впливає не тільки на відомі світоглядні установки, але й формує форми світосприйняття та ознаки

національної своєрідності. Поступ соціальної історії людства свідчить про цілісність релігійних та соціокультурних проєкцій, які торкаються всіх сфер життєдіяльності народу, для якого історична пам'ять виступає суттєвою ознакою усвідомлення й духовної актуалізації історичного часу у його загальнолюдському та особистісному вимірах.

Християнській час є базовим для суспільства, релігійні та метафізичні істини завжди можуть бути активовані історичною пам'яттю. Історична пам'ять зберігає найістотніший за всіх часових змін надособистісний смисл і цінності буття, які є підставою, проявом сенсу життя і ідентифікації особистості та соціальної спільноти.

В історії діє якийсь не сформульований нами закон спасіння людства<sup>23</sup>. Історична пам'ять як ознака етнічної та національної своєрідності є складовою тієї духовної субстанції, розпростороною на історичний час та культурно-історичний простір буття українського народу та поріднених з ним історичною долею інших народів, який зберігає нас.

“Дослідження мети історії, – як вказує С. Кримський, – передбачає вивчення не того, що минає, а того, що зберігається, бо вона реалізується через синхронічні виміри епох, їх збіги, через інваріанти культури, актуалізацію минулого, через “часовороти”, які утворюються навколо наскрізних, стрижневих цінностей людства (Бог, Правди, Добра, Краси, Долі, Закону, Індивідуальності) та стверджують людину у її прагненні безконечного”<sup>24</sup>.

- 1 Геффдинг Гаральд *Философия религии* / Пер. с нем. – [3-е изд.]. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С. 367.
- 2 Україна модерна: [збірник] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т іст. дослідж.; [відп. ред.: А. В. Портнов] Чис. 4 (15): пам'ять як поле змагань. – К.: Критика, 2009. – С. 19, 20.
- 3 Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 300.
- 4 Платон. *Собр. соч.: в 3-х т.* – М.: Мысль, 1970. – Т. 2. – С. 185.
- 5 Аристотель. *Поэтика* / Пер. Н. И. Новосадский. – Л.: Academia, 1927. – 120 с.
- 6 Кримський С. Б. *Указ. праця.* – С. 304.
- 7 Там само. – С. 267.
- 8 Козеллек Р. *Часові пласти. Дослідження з теорії історії* / Пер. з нім. – К.: Дух і Літера, 2006. – С. 40.
- 9 Августин Святий. *Сповідь* / Пер. з лат. Ю. Мушака. – Львів: Свічадо. – 2008. – С. 255, 256.
- 10 Там само. – С. 261.
- 11 Рикёр П. *Память, история, забвение* / Пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – С. 142, 143.
- 12 Августин Святий. *Указ. праця.* – С. 258, 259.
- 13 Там само. – С. 262.
- 14 Рикёр П. *Указ. праця.* – С. 142.
- 15 Тейлор Ч. *Джерела себе* / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 178.
- 16 Августин Святий. *Сповідь* / Пер. з лат. Ю. Мушака. – Львів: Свічадо. – 2008. – С. 213.

- 17 Тейлор Ч. Указ. праця. – С. 186.  
18 Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 77–80.  
19 Слободян О. Політика, що не проминає. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 432.  
20 Там само. – С. 37.  
21 Там само. – С. 20, 21.  
22 Там само. – С. 29.  
23 Кримський С. Б. Указ. праця. – С. 272.  
24 Там само. – С. 263.

## SUMMARY

**Anna Korzh**

### HISTORICAL MEMORY AS SPIRITUAL ACTUALIZATION OF HISTORICAL TIME IN CHRISTIAN CULTURE

The impotence of the historical memory issue is growing due to the society is searching for national and interdenominational harmony. In the article historical memory is considered as spiritual actualization of considered as spiritual actualization of historical time both in its common to all mankind and personal dimensions, as the source of eternal essence and historical sovereignty of nation. Key words: historical memory, historical time, Christianity, sacral, political metaphory.

**Юлія Недзельська,**

кандидат філософських наук, молодший співробітник  
Відділення релігієзнавства Інституту філософії  
м. Г.С.Сковороди НАН України

## РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБРАЗУ ТА ПОДОБИ БОЖОЇ В ПРАВОСЛАВНОМУ БОГОСЛОВ'Ї

Проаналізовано зміст та особливості православного розуміння людини. Розглянуте поняття “образ та подоба Божа”, виявами якого є свобода волі людини, творчість.

**Ключові слова:** релігія, православ'я, людина, “образ та подоба”, свобода волі.

Християнський погляд на людину сформувався в основному зі Старозавітної традиції та почасті Нового Завіту. Для Старого Завіту характерним є особливе розуміння людської особистості не в її абсолютно-персоналістичному значенні, а через призму колективу, національного цілого. Людина в Старому Завіті є основою суспільства, водночас, вона реалізується в ньому і лише за-